

ПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ “ВИХОВАННЯ НА ПРИРОДІ” І МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В СУЧАСНОМУ ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ

Один з напрямів удосконалення екологічної освіти і виховання ґрунтується на концепції “виховання на природі”, яка займала помітне місце в історії педагогіки. Ще античні мислителі (Демокрит, Аристотель) вважали, що людина ремеслам та мистецтвам вчиться у природи. А.Дюрер, Л.Альберте, А.Баумгартен, І.Вінкельман, І.Гердер розглядали природу як джерело натхнення, пізнання і майстерності.

Прогресивна педагогічна думка завжди надавала великого значення місцю, яке займає природа у формуванні особистості, спираючись на чинність положення, що духовне життя людини пов'язане з природою.

Класична педагогіка обґрунтовує положення щодо значення ролі спілкування дитини з природою в процесі її освіти і виховання та формування світосприйняття і світогляду в процесі пізнання навколишнього середовища.

Міметичний спосіб взаємодії людини і природи найдавніший, але він ще не вичерпав своїх можливостей. В усі часи в педагогіці функціонували школи “натуралістичного” виховання, виховання на лоні природи. Насамперед слід вказати на педагогічні концепції Я.А.Коменського, Ж.-Ж.Руссо, Г.Песталоцці, А.Дистерверга, К.Д.Ушинського.

Я.А.Коменський, виходячи з того, що людина – частина природи і повністю підкоряються її універсальним законам, обґрунтував принцип “природовідповідності” в побудові процесу навчання і виховання, він вважав, що людині немає потреби будь-що привносити зовні, а необхідно розвивати те, що закладено в ній самій. Для забезпечення гармонійного виховання “точний порядок школи треба запозичити у природи”. Головне завдання освіти він вбачав у вивченні природи і з розуміння природи намагався вивести всю систему освіти та виховання. Багато положень “Великої дидактики” дають підставу вважати, що видатний педагог виходить з загальних законів природи; він звертається до процесів зміни пори року, росту рослин і тварин, часто оперує конкретними прикладами навколишньої природи. Суть його принципу природовідповідності у тому, що освіта і виховання повинні здійснюватися у згоді з природою і природою самої людини.

Пізніше принцип “природовідповідності” був розширений його послідовниками. Одним з них був видатний німецький педагог Фрідріх Дістерверг, він увів в педагогічну науку принци культуровідповідності і спробував підпорядкувати його принципу природовідповідності, включив в педагогічну доктрину вимоги щодо врахування особливостей “природи” вихованців – вікових та індивідуальних властивостей дитини.

Ж.-Ж.Руссо вважав, що на дитину суттєво впливають три фактори виховання: природа, люди і суспільство. Кожний з цих факторів виконує свою роль. Природний фактор, як вважав Руссо, розвиває здібності і почуття. Під природним вихованням він розумів природовідповідне формування дитини на лоні природи з урахуванням її віку. Контакт з природою, за його думкою, повинен підтримувати дитину, навчати користуватися органами чуття, забезпечити її повноцінний розвиток.

Песталоцці творчо використав ідеї Локка і Руссо, додавши до принципу природовідповідності положення про всебічне виховання у праці.

Дослідниками встановлено, що теоретико-методологічні засади природничо-наукової підготовки в Україні склалися під впливом гуманістичних ідей передових мислителів різних епох, у тому числі вітчизняних вчених і педагогів – Г.Сковороди, В.І.Вернадського, К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського та інших.

Українська філософська думка з ранніх часів і особливо часу Г.С.С. розглядаючи категорію цілісності в цяпині людського духу, звертала увагу на людину оточуючого світу. Особливість полягала в тому, що сприйняття ґрунтується лише на одиничних уявленнях, як константі людського існування. Успіх зливаються воедино всі враження від оточуючого світу, спираючись на яку осмислює сенс власного існування, інших людей, кожного явища і кожної речі [5,15].

У педагогічній системі К.Д.Ушинського ідея зв'язку шкільної освіти і навчання з життям, зокрема з навколишнім середовищем, посідає одне з провідних місць. Природу він вважає наймогутнішим фактором дитячого мислення. Логіка природи, зазначає Ушинський, є найдоступнішою і найкориснішою логікою для дітей. Він вважав доцільним і необхідним якомога більшим спілкування дитини з природою. В його працях зустрічаємо: “Дивно, що виховний вплив природи ... так мало оцінено в педагогіці” [8, 56]. Цінним є твердження, що дітям властиве невідоме, інстинктивне відчуття природи, прагнення збагнути її таємниці. Спостереження за природними явищами викликають у них безліч запитань, що надає вчителю змогу успішно формувати систему наукових понять.

Ушинський надавав красознавчо-природничому матеріалу великого значення, на це засвідчує той факт, що у другому виданні “Дитячого світу” він вмістив багато нових статей відповідного змісту.

К.Д.Ушинський велику увагу приділяв вихованню “живим, сильним, виховуючим душу враженням природи” [8, 56]. Він підкреслював, зокрема, що прекрасний ландшафт має такий великий вплив на розвиток молоді душі, з яким важко змагатися впливу педагога.

У працях К.Д.Ушинського розглядаються такі важливі аспекти проблеми як значення краси природи у вихованні моральних якостей людини. Педагог вказує практичні шляхи виховання засобами природи - прилучення вихованців до художньої літератури, яка розкриває красу природи, а також безпосереднє спілкування з реальним природним пейзажем. Наприкінці свого життя Ушинський з особливою увагою говорив про роль повноцінного спілкування з рідною природою у духовному розвитку дітей.

Ідеї Ушинського щодо необхідності використання природного фактора як важливої умови виховання дітей розвинули прогресивні педагоги кінця ХІ- початку ХХ століття, які створили наукові праці, де обґрунтовувалися організація навчання з урахуванням взаємозв'язку наукових знань і усвідомлення ролі навколишнього середовища.

Педагогічним новаторством відрізняються погляди В.І.Водовозова на естетичну сутність природи та її роль у формуванні особистості. Принциповою у його системі є вимога включення у практику навчання і виховання завдань дослідницького характеру, в яких використовуються відомості про навколишнє середовище. Виконання таких завдань має поєднуватися з її літературним описуванням, що на думку педагога розвиває в учнів наукові і емоційно-образні уявлення про навколишній світ. В.І.Водовозов вважав за необхідне акцентувати увагу на важливості “узгодження між працею людини і діями природи” [2, 115].

Неоціненний внесок в розвиток ідеї “виховання природою” зробив видатний український педагог В.О.Сухомлинський. Людина, підкреслював він, є сином природи, що “спорідненість” її с природою необхідно використовувати в процесі виховання, що не тільки збагатить дітей природничо-науковими знаннями, але й залучить їх до духовної культури, стимулюючи розумовий розвиток.

“У наші дні дослідницький підхід до явищ навколишнього світу набуває особливо великого значення. Дуже важливо, щоб мислення учнів ґрунтувалося на дослідженні, пошуках, щоб усвідомленню наукової істини передувало нагромадження, аналіз, зіставлення і порівняння фактів. Спостерігаючи явища і картини природи, дитина

оволодіває формами і процесами мислення, збагачується поняттями, кожне з яких сповнюється реального змісту причинно-наслідкових зв'язків, помічених гострим зором допитливого спостерігача" [6, 142].

Він вимагав, щоб усі роки дитинства навколишній світ, природа жили свідомість учнів яскравими образами, картинами.

З погляду нашого дослідження надзвичайно цінними є такі думки вченого: "Переконання за самою природою своєю не можуть бути бездіяльним духовним багатством. Вони живуть, міцніють, відточуються тільки в активній діяльності. Людина в чомусь переконується тільки тоді, коли вона утверджує в собі принципи, за які готова боротись, якими не поступиться ні за яких умов" [6, 464]. В своїх працях Василь Олександрович доводить, що турботливе, чуйне ставлення до природи можливо сформувати лише за умови, коли діти самостійно, своєю працею покращують навколишнє середовище. Доказом цього було те, що однією з форм суспільно корисної праці в Павлівській школі було збереження й охорона природи.

Виховання учнів з першого класу проводилося в дусі засвоєння істини, що одним з вищих моральних обов'язків людини є примноження природних багатств.

Кожний учень школи за роки навчання вирощував понад сто різних дерев. Які потім висаджувалися у колгоспному саду, навчально-дослідному полі та лісосмугах. Ця форма праці стала традиційною у Павлівській школі.

Видатний педагог організував школу просто неба для шестиліток, і майже половину уроків у початкових класах проводив на лоні природи [6, 109-122]. У школі працювали дитяча і юнацька секції товариства охорони природи. Учні допомагали колгоспникам, брали участь у роботі зеленого патруля. У школі був закладений спеціальний розсадник, звідки дерева пересаджували на узбіччя доріг, в яри та балки, що сприяло упередженню ерозії ґрунту.

Василь Олександрович вважав, що "знання перетворюються у дієвий фактор тоді, коли особистий погляд на явища навколишнього світу охоплює всі сфери духовного життя вихованця – його мислення, почуття, волю, діяльність" [6, 359].

Курс охорони природи у Павлівській школі було введено до навчальної програми, і відповідна оцінка виставлялася в атестаті.

Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського є значним внеском у теорію і практику виховання дбайливого ставлення молоді до природи.

Сучасна екологія є спадкоємицею цих ідей. Повернути і відкрити для людини явища і процеси природи – завдання не тільки естетичного значення. Проблема органічного включення екологічного компонента в освітній процес і посилення його дидактичного навантаження надзвичайно актуальна в сучасній педагогіці.

Головне значення екологічної освіти полягає в підвищенні екологічної культури молоді, наповнення процесу навчання переконливою інформацією про наслідки впливу людини на довкілля.

З метою узгодження понять і означень, що використовуються нами, зупинимося на таких аспектах. На початку 70-х років у педагогічній теорії і практиці широкого поширення набули терміни "природоохоронна освіта", "освіта в галузі охорони природи". Педагогічний рух того часу був спрямований на пропаганду природоохоронних знань і мав на меті обґрунтувати доцільність дбайливого ставлення до природи. Увага насамперед приділялася формуванню навичок та вмінь, пов'язаних з практичними діями щодо збереження природних ресурсів, стан яких вже тоді починав викликати серйозну заяпокоєність.

На думку В.В.Червонецького "запровадження природоохоронної освіти у зміст шкільного навчання дало змогу накопичити досвід у навчально-виховній роботі з охорони природи, визначити пріоритетні напрямки у цій галузі, привернути увагу молодого

покоління до необхідності дбайливого ставлення до природних ресурсів, зрозуміти, що вони вичерпні” [9, 25].

По суті ці поняття за змістом лише частково торкаються усього комплексу екологічних проблем, які мають місце нині. Означені проблеми, як зазначають вчені, вимагали **нового** філософського осмислення і докорінного перегляду ряду соціально-економічних питань, **більш** суттєвого відображення різних аспектів екології в сучасній освіті. Таким **чином**, природоохоронна освіта з її диференційованим підходом до проблем довкілля вже **недостатньо** відповідає вимогам сучасності, в першу чергу через те, що справа торкалася не тільки **охорони** природних ресурсів, а взагалі **можливостей** людства щодо подальшого виживання в **умовах** постійної деградації довкілля. Наприкінці 70-х років в науці почали використовувати поняття “комплексна, соціальна, глобальна екологія” як такі, що найбільш адекватно відображають сутність вчення про взаємодію людини з навколишнім середовищем, це призвело до заміни терміну “природоохоронна освіта” на “екологічна освіта”. Особливого поширення терміни “екологічна освіта”, “екологічне виховання” набули після конференції, яка відбулася у Тбілісі (1977 р.). Нині саме ці поняття відображають виховний аспект педагогічної діяльності, спрямований на оволодіння системою знань, способів діяльності і виховання. Природоохоронна освіта увійшла складовою до нової галузі педагогічної теорії і практики – екологічної освіти. “На сучасному етапі природо-відповідність є синонімом екологічності й потребує всебічного, насамперед філософського і педагогічного осмислення” [3, 22]. Виходячи з цього, ми вважаємо, що останнім часом має місце процес переходу від вузької концепції розвитку екоосвіти “Знання для виживання людства” до широкої, яка охоплює знання, досвід, ставлення і цінності. Вона спрямована на те, щоб молодь не лише формально знала норми і вимоги раціонального природокористування, але й усвідомлювала об’єктивну необхідність їх використання у повсякденному житті.

Сучасні дослідники зазначають, що педагогіка має справу з проблемами соціальної екології. Така екологія формується на стику соціальних і природних умов існування та розвитку суспільства і у своїй глибинній сутності постає перед людством як вчення про конструювання оптимальних відносин між суспільством і природою, в результаті якого має місце систематичне якісне поліпшення стану довкілля [4].

У міру того, як наше розуміння взаємозв’язків між діяльністю людини і проблемами навколишнього середовища поглиблюються, основні принципи екологічної освіти, якщо їх правильно вироблено, можуть стати тією серцевиною, навколо якої формуватиметься майбутня стратегія загальної освіти, на основі якої буде виховано громадян з новим світоглядом і новими ціннісними орієнтаціями, що більшою мірою відповідатимуть потребам сучасного суспільства і природи [7]. Пізнання об’єктивних закономірностей розвитку природи здійснюється у процесі освітньої діяльності. Саме тому екологічна проблема є одним з факторів посилення уваги до питань освіти в цілому і до проблем екологічної освіти зокрема. Екологічна освіта і виховання молоді є складним, тривалим педагогічним процесом. Кінцевим його результатом є: а) забезпечення усвідомлення природи як національного суспільного надбання; б) прищеплення вмінь передбачити і оцінювати наслідки своєї діяльності; в) постійне акцентування увагу на тому, що саме виникнення проблеми погіршення стану навколишнього середовища є результатом нераціонального господарювання людини, особливо на сучасному етапі розвитку науки і техніки.

Саме екологічні знання виступають в ролі теоретичної основи раціональної поведінки в природі кожного громадянина, а екологічну освіту і виховання слід розуміти як психолого-педагогічний процес, спрямований на формування знань про наукові основи природокористування, впевнень у необхідності діяти у відповідності з цими знаннями, практичних навичок і активної позиції в галузі раціонального природокористування. Окрім того екологічна освіта передбачає формування у людини екологічного стилю мислення, юридичних, політичних, моральних і естетичних поглядів. Природно що, міждисциплінарність екології визначає характер її впливу на всю систему освіти. А головною її метою є:

- формування провідних ідей, понять, наукових фактів, на базі яких визначається оптимальний вплив людини на природу;
- оволодіння прикладними знаннями практичними вміннями і навичками використання екологічно доцільних технологій у всіх видах діяльності;
- формування соціально ціннісної позиції до природи, яке визначає характер напрямів взаємодії з природою, стимулює усвідомлене додержання норм поведінки з точки зору екологічної доцільності.

Як кожна навчальна дисципліна, екологія має педагогічне завдання і над завдання. Перше полягає у формуванні конкретних екологічних знань, друге – у формуванні екологічної культури, свідомості, етики, моралі, усвідомлення людиною свого місця в природі, зв'язків зі світом природи і Всесвітом включно [3, 9]. У відповідності з викладеним базисні положення сучасної екологічної освіти доцільно охарактеризувати так:

1. Екологізація сучасного пізнання обумовлена суспільними потребами, висуває завдання – надати системі освіти екологічної орієнтації шляхом посилення еколого-світоглядних орієнтацій освіти, широкого висвітлення філософських проблем взаємодії людини та природи;

2. охорона навколишнього середовища, раціональне його використання є цілісною, комплексною проблемою і трактується як єдине ціле, а не окремих складових – води, ґрунту, атмосфери, рослинного і тваринного світу;

3. забезпечення екологізації навчально-виховного процесу потребує насичення різних шкільних предметів, предметів профтехциклу в професійній школі, вузівських курсів питаннями екології (шляхом окреслення в окремих науках екологічного аспекту), планування між предметних зв'язків з метою всебічного розкриття проблеми охорони оточуючого середовища;

4. відбір змісту екологічних знань, які молодь повинна набути в процесі навчання, повинен відповідати принципу науковості, враховувати вікові особливості, їх досвід, активізувати розумову діяльність.

Зміст принципу природо-відповідності вбирає надзвичайно широке коло проблем теоретичної і практичної педагогіки, а його обсяг і складові реконструюються у відповідності із видозміненням знань про механізм природокористування. У проекті концепції неперервної екологічної освіти в Україні [1], у міжнародних документах, які визначають напрями екологічної освіти, зазначено, що нині не може здійснюватися повноцінне навчання без цілісної системи екологічного виховання і освіти які б об'єднували усі вікові групи населення.

Література:

1. Проект концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні // Інформаційний збірник міністерства освіти України. - 1995. - №14. - С.2-18.
2. Водовозов В.И. Словесность в образцах и разборах.-2-изд.,испр. И доп. – СПб, 1872. – 432 с.
3. Дробноход М.І. та ін. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою.: МАУП,2000. – 76с.
4. Маркович Д. Социальная экология.Книга для учителя: Пер. с сербскохорватского.-М.: Просвещение, 1991.-121с.
5. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія. / За ред. І.А.Зязюна.- Київ:Вид. "Віпол", 2000.-636с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.,К.,“Рад.школа”,1977
7. Урсул А.Д. Путь в ноосферу (Концепция выживания и устойчивого развития). –М.: Луч,1993.
8. Ушинский К.Д. Дневники и автобиографические заметки //Собр.соч..В 11 т. –М., 1952.
9. Червонецкий В.В. Екологічна освіта учнів в школах країн Східної та Центральної Європи. – Донецьк: - Юго-Восток,-1998, 285с.